

A magyarországi rendszerváltás

körvezető: Andor László

A szakmai műhelyek, körök közötti kommunikáció fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni. Ez a rovat egy újabb lehetőség, a megismerés egyik helyszíne. Hagyományt szeretnénk teremteni írtuk az előző számban, de ne feledjétek: rajtatok múlik sikerül-e! Egy kör bemutatkozik. Megmutatja magát a kollégium felé: vagyunk, dolgozunk, itt az eredmény - láthatjátok, egyetérthettek, vitatathatjátok. Íme!

a szerkesztők

Hegyesi Béla:

A rendszerváltás külső okairól

Bevezetés

A kurzus a rendszerváltozás nemzetközi politikai és gazdasági hátterét vizsgálta. Elemeztük a világpolitika alakulását a 80-as években, különös tekintettel a kétpólusú világrend felbomlására. Megpróbáltuk összevetni a kelet-európai folyamatokat a harmadik világban bekövetkezett változásokkal, és ez alapján megvonni a rendszerváltás mérlegét, részletezve az átalakuló országok esélyeit az ezredforduló időszakában.

A kurzus egyik célja volt belátni, hogy a kelet-európai tömb átalakulása nem annyira belső erők tevékenységének, mint inkább a világgazdasági- világpolitikai helyzet megváltozásának eredménye, és a végbement változások sokkal inkább gazdasági törvényszerűségek érvényesülései, mint politikai mozgalmak sikerei. A régió átalakulására a rendszerváltás kifejezést használni bizonyos szempontból indokolatlan, hiszen a váltás szó tudatosságot, egy kitűzött cél felé törekvést jelöl, míg a térség esetében sokkal inkább beszélhetünk útkeresésről, a nagyhatalmi struktúraváltozáshoz való igazodásról.

Az alábbiakban megpróbálom néhány érveléssel alátámasztani, a globális folyamatoktól való függés tételét, támaszkodva a kurzus során feldolgozott irodalomra, és a foglalkozásokon elhangzottakra.

1. Világgazdasági ciklusok

Az adósságválság szerepe a keleti blokk gazdasági ellehetetlenülésében vitathatatlan. A feladat (inkább annak a bemutatása, hogy) így annak bemutatására korlátozódik, miért volt szükségszerű az adósságválság kialakulása.

Wiener György írása szerint az ok a tőkés világgazdaságra jellemző félévszázados lefutású Kondratyev-ciklusokban keresendő. Ezen hullámok két jól elhatárolható szakaszból állnak. Egy felfelé ívelő "A" periódusból, melyet a gyors gazdasági növekedés, a jelentős felhalmozás, és a világkereskedelem növekedése jellemez, és egy hanyatló "B" periódusból, amikor a növekedés lelassul, a felhalmozás visszaesik, és a világkereskedelem is mérsékeltebb ütemben nő. A gazdaságtörténet ismerői az elméletet igazolandó eddig négy ilyen ciklust számoltak meg. A jelenleg is tartó negyedik 1947-48 táján kezdődött, és az első olajárrobbanáskor fordult hanyatló szakaszába. E fázis kilencedik évére, 1982-re fejlődött ki az a világméretű adósságválság, amely során az adósságállomány 1987-ig 1170 milliárd dollárra nőtt, és amely a világ országainak több mint felét érinti.

A Kondratyev-ciklusok okaira még nem sikerült kielégítő magyarázatot találni, ám a hanyatló "B" fázis, és az adósságválság közti összefüggések jól kimutathatóak, hiszen az utóbbi minden eddigi ciklus leszálló ágának kísérő jelensége volt. Az összefüggés alapját a tőkés gazdaság túlkínálati jellege képezi. A piac bővülése a ciklus fordulópontja környékén lelassul, ami az értékesítést mind nehezebbé teszi, és érthetően a közepesen fejlett és az elmaradott országok felé fordítja az "A" periódusban felhalmozott vagyonnak megnyugtató helyet kereső tőkésosztály figyelmét. Mindkét oldal számára kedvező megoldás hitelek nyújtása, hiszen így hosszú időre piac teremődik a bővülő kibocsátás értékesítésére. A félperiféria és a periféria országai szívesen fogadják e hiteleket, de visszafizetésükre nincs esélyük, mert exportjukat akadályozzák az amúgy is túlkínálatos centrumországok. A kölcsönök

visszafizetése tehát csak újabb hitelek felvételével történhet - a válság e szakaszában újabb kölcsönöket már csak kamatfizetés és törlesztés céljából vesznek fel.

A legfőbb ok amiért a félperiféria és a periféria országai elfogadják a hiteleket az, hogy így próbálnak tenni valamit elmaradottságuk leküzdéséért. E nemes célon túl azonban vannak gazdasági automatizmusok is, amelyek a hitelfelvételek felé terelik őket. A közepesen fejlett országok szinte minden esetben a folyó fizetési mérleg hiányával küzdenek, termelésük importigényessége, és az ezt nem kompenzáló exportszint folytán. Ez a hiány megköveteli külső erőforrások bevonását, ami tőkés berendezkedésű fejlődő országok esetén történhet működő tőke bevonása útján - hazai vállalatok külföldi tulajdonba adása révén-, vagy bér-, és profit hazautalásokkal. Az államszocialista gazdaságok azonban az állami tulajdon dominanciája miatt - vagyis alapvetően politikai okokból -, kizárólag hitelek felvételével tömhatték be a folyó fizetési mérlegen támadt rést. A fentiek okozzák azt a már csak látszólagos ellentmondást, hogy Görögország, amelynek exportja folyamatosan fele volt behozatalának sokkal kevésbé adósodott el, mint Magyarország, amely pedig bizonyos időszakokban exportaktívummal büszkélkedhetett. Ezekben az években indult el az a folyamat amit napjainkban a "közép-kelet-európai országok latin-amerikanizálódása" kifejezéssel illetnek, vagyis hogy az eladósodás a termelési szint, a beruházások, és a reálbérek rohamos csökkenését váltja ki. Ez megszüntette a régió felzárkózásának lehetőségét, sőt az alapján, hogy hogyan változott Magyarország helye az európai országok egy főre jutó GDP szerinti rangsorolásában 1937-et, 1973-at és 1980-at tekintve, a megindult pozitív folyamatok visszafordulásáról lehet beszélni.

El kívánom kerülni annak látszatát, hogy a kelet-európai tömb kudarcában főszerepet játszó adósságválság kizárólag a tőkés gazdasági rend expanziókényszerének volt folyománya. Ezért felvillantánék néhány olyan, az államszocialista gazdálkodás lényegéből fakadó momentumot, amelyek szintén a rendszer működésképtelenségének irányába mutattak, fenntartva, hogy ezen tényezők bár rendkívül fontos, mégis csupán másodlagos jelentőséggel bírtak a világgazdasági jelenségekhez képest.

A legfontosabbnak elfogadott ilyen ok az állandó túlkereslet - gondoljunk arra, hogy Kornai János *Hiány* címmel írja meg a szocialista gazdaság legátfogóbb bírálatát -, ami

általában jellemezte azon országokat, ahol az állami tulajdon dominált. Ez a túlkereslet készítette a vállalati és a gazdasági vezetést arra, hogy a szükségesnél nagyobb tartalékokról, inputkészletről gondoskodjanak, ami importtöbbletet - eladósodást eredményezett.

A másik fontos tényező, hogy a közepes fejlettségi szint, és az állandó túlkereslet mellett, hogy a tárgyalt régió gazdaságai a 60-as évekig erőforrástartalékaik jelentős részét felélték, hiszen a gazdaság háború utáni helyreállítását jóformán külső segítség nélkül vitték véghez. A tartalékok a normálisnál gyorsabb ütemű felhasználása visszavezethető a technikai fejlődés lassúságára is, ami leginkább két okkal magyarázható. Egyrészt a már említett túlkereslet a gazdálkodó szervezetek döntéshozatalában a beszerzés kényszerűen nagyobb hangsúlyt kapott a korszerűsítésnél. Másrészt a tulajdonszerkezet megváltozásával megszűnt a kapitalizmusban működő mechanizmus, amely a technika rendszeres megújítására készíti a vállalkozókat.

*

Szikszai Szabolcs:

Magyarországi események a II. világháború után

....

Fontos ezzel párhuzamosan említést tenni arról is, hogy 1970-ben, Willy Brandt vezetésével önálló német külpolitika vette kezdetét. Ezt jelezte a Lengyelországba tett látogatása, ahol jelképesen leborult az Ismeretlen katona sírja előtt. Ez NSZK kelet-európai terjeszkedését vetítette előre, ami hamarosan azt eredményezte, hogy ez a térség lett Nyugat-Németország egyik legnagyobb piaca. Mindezt Brezsnyev alapvetően kooperatív magatartása és USA-nak az egyéb elfoglaltságai és megváltozott

külpolitikája¹³ tették lehetővé. A német külpolitika megváltozott irányultságának legfényesebb bizonyítéka az NSZK és a Szovjetunió között épített gázvezeték.

Magyarország esetében a fentebb leírt folyamat az *eladósodás* kezdetét jelentette, ami közvetve vagy közvetetten, tulajdonképpen minden tekintetben máig meghatározza az ország vezetésének mozgásterét. Az alábbi két táblázat mintegy előzetesként szolgál az ezután következő folyamatok kifejtéséhez.

8. táblázat. *A nemzeti jövedelem termelésének és felhasználásának alakulása az 1970-es években.*¹⁴

	Folyó áras GDP (Mrd Ft)	A belföldi felhasználás
1973	354,5	334,9
1974	368,7	388,6
1975	394,0	429,6
1976	432,3	454,7
1977	476,0	501,8
1978	513,1	570,1
1979	554,3	577,7
1980	582,9	598,5

A belföldi felhasználás GDP-t egyre inkább meghaladó szintjének fenntartása az életszínvonal legalábbis szinten tartása miatt elengedhetetlen volt, azonban csak jelentős külföldi hitelfelvétellel volt lehetséges. Ennek alakulását szemlélteti az alábbi táblázat.

¹³ Háború Vietnam-ban, Nixon nemzetközi szerepvállalást csökkentő törekvései, sikertelen deflációs kísérletek, árbérstop, a nemzetközi pénzügyi rendszer válsága.

¹⁴ Forrás: Balogh, Gergely, Izsák, Jakab, Pritz, Romsics (1986).

EGY KÖR BEMUTATKOZIK

9. táblázat. A külkereskedelmi egyenleg, a külföldi adósság és a nemzetközi tartalékok alakulása millió dollárban (1970-1986)¹⁵:

	Külkereskedelmi egyenleg	Nettó adósságállomány	Nemzetközi tartalékok
1970	-77	424	-
1971	-218	694	615
1972	-59	852	790
1973	109	846	1181
1974	-426	1381	1434
1975	-292	1925	1492
1976	-176	2267	1457
1977	-359	2870	1530
1978	-782	4461	2053
1979	-167	5016	2127
1980	276	5388	2446
1981	445	5474	2005
1982	766	4943	1233
1983	877	4594	1863
1984	1236	4083	2556
1985	295	5018	3543
1986	-540	7790	3639

5. Stabilizációk

Mindez gazdasági egyensúlybomlásokat és az ezeket követő stabilizációs intézkedések sorozatát hozta magával. Az *első* komolyabb megingás az 1976-77-es esztendőben következett be a kereskedelmi mérleg folyamatos romlásával és az adósságállomány

¹⁵ Forrás: Figyelő, 1989. október 12. 4. old.

jelentős megugrásával. A vezetésben ez komoly hatalmi harcokat váltott ki, melynek során végül is a piaci reformok támogatói kerekedtek felül a keményvonalasok - mint Biszku Béla - ellenében. 1978-tól Havasi Ferenc, a gazdaságpolitikáért felelős KB-titkár és Marjai József, az újonnan kinevezett miniszterelnök-helyettes áremeléseket, és "kézi vezérlést"¹⁶ vezetett be, s előkészítette a pénzügyi rendszer reformját.

Hamarosan jött azonban a második hullám az 1980-81-es második olajválság kirobbanásával. Ekkor ugyanis megugrottak a kamatlábak, s Magyarország nem tudta kihasználni a kölcsönfelvételi lehetőségeit. Az "orosz védőernyő"¹⁷ elve Kelet-Európa felett szintén ekkor rendült meg a lengyelországi szükségállapot kihirdetésével - mely a *harmadik jelentős sokkot jelentette a blokkban* -, s a lengyel államadósság londoni átütemezésével. (Egy év múlva vette kezdetét a nemzetközi adósságválság is Mexikó fizetéseképtelenségének a bejelentésével.) A fizetéseképtelenségtől való félelemben Magyarország a Szovjetunió kényszerű beleegyezésével csatlakozott 1982 nyarán a Világbankhoz és az IMF-hez. Ekkor lépett a *második fázisába* a Szovjetuniótól történő elszakadás és a nyugathoz való közeledés folyamata.

A csatlakozást szervezeti reformok is követték, melyek mintegy megkísérelték belpolitikailag kompenzálni a külpolitikai helyzet szorítását.¹⁸ A vezetés engedélyezte kisvállalkozások (PJT, VGМК) szerveződését, valamint bevezette az ötnapos munkahetet.

1983-84-ben javult a helyzet, megállt az eladósodás, Marjait pedig - az MNB vezetőivel egyetemben - kitüntették. 1985 azonban ismét a csalódások éve volt. A fogyasztási láz miatt ugyanis a külkereskedelmi mérleg jelentős mértékben romlott. A dollár esése miatt pedig hatalmas árfolyamveszteség keletkezett az MNB-nél abból,

¹⁶ Ez lényegében az importlisták kihúzigatását jelentette.

¹⁷ Hús-gabona-olaj egyezmény, mely alapvetően éves bázisú barterkereskedelemre épült, ahol az egyenleget az év végén dollárban rendezték.

hogy az adósságaink márkában és jenben voltak, a tartalékaink pedig dollárban. Mindehhez járult még a makrogazdasági mutatók romlása. Mivel mindez 1986-ban folytatódott, a vezetők felelősök megtalálását tűzték ki célul. Mindennek nagy lendületet adott az is, hogy a két nagyhatalom közti leszerelési tárgyalások - nem utolsósorban az 1985-ben főtitkárrá választott Gorbacsov erőfeszítései eredményeként - új szakaszukba léptek. Ekkor menesztették többek között Hetényi István pénzügyminisztert, akinek a helyét Medgyesi Péter foglalta el.

1987-ben - a szovjet glasznoszty és peresztrojka, valamint a kínai reformok meghirdetésével egy időben - kezdetét vette tehát a kilenc éven belül *második* stabilizációs csomag. Ennek gerincét a Grósz Károly miniszterelnök által meghirdetett hároméves munkaprogram, a bankreform és a növekedés visszafogása adta, melyet Németh Miklós, az akkori gazdaságpolitikáért felelős KB-titkár felügyelt. Ezt követte 1988-ban az adóreform, majd a tulajdonreform előkészítése. Mindezt a "szocialista piacgazdaság" megteremtésének jelszava alatt vitték végbe. Ezzel párhuzamosan megfigyelhető az enyhülő belpolitikai légkört kihasználó új társadalmi szervezetek megalakulása: 1987-ban az MDF, majd 1988-ban a Fidesz és a TDDSZ¹⁹. Az eladósodást 1988-ban sikerült megállítani. Az elindított társadalmi folyamatokat viszont annál kevésbé sikerült kordában tartani.

1989-ben összeomlott a tömb. A baltikumi lázadás, a Tiannamen téri vérfürdő, a Szolidaritás lengyelországi kormányra jutása, s az egész Kelet-Európára kiterjedő forradalmi hullám megteremtette a hátteret a politikai rendszerváltáshoz. Megtartották a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásokat, s az MSZMP XIV. kongresszusán feloszlatta magát.

¹⁸ Ez a mechanizmus innentől fogva jól nyomon követhető.

¹⁹ Az SZDSZ elődje.